

ПРАВОВА ЕКОНОМІКА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЕФЕКТИВНИХ НОРМ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ

К. е. н., доцент Овсієнко Ольга Вікторівна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Соціально-економічна система, яка наразі існує в Україні, навряд чи може забезпечити реальну рівноправність та свободу суб'єктів економічної діяльності. Адже панування корупції, незахищеність права приватної власності, асиметрія у доступі до органів державної влади, значні вади у системі розподілу та перерозподілу суспільного продукту деформують базові інститути соціально орієнтованої ринкової економіки, зумовлюють численні порушення як законодавчо закріплених соціально-економічних прав громадян, так і прав, встановлених на основі добровільних угод між суб'єктами економічної діяльності.

Низька якість інститутів формує специфічний тип господарської поведінки, коли суб'єктам економічних відносин стає економічно не вигідно додержуватися легально встановлених норм і правил, що значною мірою порушує соціально-економічні права та свободи інших учасників ринкових відносин. У свою чергу це породжує нові, подекуди суспільно шкідливі інститути (наприклад, корупційна рента, заробітна плата «у конвертах», «відкати» при отриманні державних замовлень тощо). Усе це актуалізує наукові пошуки у сфері інституціонального проектування української економіки, спрямовані на: по-перше, визначення особливостей інституціонального середовища, яке повертає суб'єктів господарювання до соціально орієнтованого порядку; по-друге, встановлення суб'єктів, зацікавлених у створенні такого середовища.

Традиційно вважається, що потрапляючи у середовище правової економіки, економічні агенти стають зацікавленими в адекватних йому нормах господарської поведінки. Так, О. Гриценко зазначає: «Функціонування правової економіки передбачає договірні відносини, в межах яких конкурентним шляхом народжуються алгоритм поєднання свободи (можливості, правомочності) та залежності (відповідальності та обов'язків) сторін, ефективність цього алгоритму залежить від передбачуваності, впевненості та очікування виконання умов угоди (тобто довіри)» [1, с. 84]. Тому якщо замислитися над питанням про те, які саме норми вважати адекватними правовій економіці, можна дійти висновку, що вони мають відповідати таким вимогам:

- втілювати економічну свободу економічних агентів, у площині якої розкриваються можливості суб'єктів господарських відносин вільно розпоряджатися своєю власністю, у тому числі інтелектуальною власністю та власністю на робочу силу, самостійно визначати власне місце у суспільному

виробництві, вибудувати соціально-економічні відносини з іншими його учасниками на добровільній, взаємовигідній основі;

- забезпечувати формальну справедливість економічним агентам, у площині якої формуються рівні можливості втілювати економічні права усіх членів суспільства. Тобто вільна реалізація соціально-економічних прав одного з суб'єктів не має призводити до порушення аналогічних фундаментальних прав інших суб'єктів господарювання;

- формувати суспільно вигідний тип господарської поведінки. Тобто витрати, пов'язані з дотриманням вимог правового режиму, мають бути нижчими порівняно з витратами на здійснення неформальної діяльності.

Таким чином у правовій економіці створюється середовище, необхідне для появи таких норм господарської поведінки, які спрямовують суб'єктів господарювання до соціально орієнтованого порядку на основі принципу верховенства права. Це дає можливість кожному суб'єкту суспільства вільно входити або не входити у певну мережеву структуру, а останній не нав'язувати йому свої правила і норми. Отже правова економіка стає підґрунтям масової співпраці та суспільного партнерства, засобом забезпечення високого рівня довіри між суспільством, бізнесом та владою.

Чи існує попит на такі норми поза межами правової економіки, та чи зацікавлені суб'єкти економіки, яка не відповідає критеріям правової, створювати такі норми?

Намагаючись дати відповіді на ці питання, будемо використовувати традиційну для сучасного неінституціоналізму дослідницьку парадигму, яка ґрунтується на принципах:

- методологічного індивідуалізму, згідно з яким інститути розглядаються як вторинні по відношенню до індивідів, причому останні можуть цілеспрямовано змінювати існуючі правила. Це означає, що саме індивіди створюють вигідні їм інститути, у тому числі правові;

- принцип обмеженої раціональності, згідно з яким економічні суб'єкти прагнуть діяти раціонально, але у дійсності мають цю здатність лише в обмеженій мірі. Втілюючи цей принцип, суб'єкти оцінюють чисті переваги, які можуть бути визначені як різниця між доходами та витратами на створення правових норм, що забезпечують рівність у реалізації соціально-економічних прав, та доходами і витратами, які виникають за відсутності таких норм.

Спробуємо застосувати ці принципи стосовно вітчизняної економіки. В Україні склалося доволі цікава ситуація. Де-юре система формального права декларує рівні можливості у реалізації соціально-економічних прав. Де-факто у багатьох випадках ця система генерує нерівність у їх реалізації. Спробуємо довести цю тезу.

Розглянемо такий приклад. Конституція України гарантує кожному громадянину право на соціальний захист [2, ст. 46], достатній рівень життя

[2, ст. 48]. Одним з важливих напрямів державної соціальної політики є забезпечення соціального захисту громадян у сфері житлово-комунальних послуг. Так, якщо витрати домогосподарства на оплату житлово-комунальних послуг перевищують у середньому 15 % щомісячного сукупного доходу, таке домогосподарство має право на державну допомогу – субсидію, яка надається за рахунок коштів державного бюджету. За даними Державної служби статистики України, у лютому 2018р. субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг отримували 6440,5 тис. домогосподарств. Це понад 18 млн. осіб або майже 43 % населення країни [3, с. 1].

Система формального права забезпечує громадянам рівні права при отриманні субсидій. Згідно з нею, субсидії можуть отримати навіть особи працездатного віку, яку не працюють, не навчаються, не здійснюють догляд за дитиною або інвалідом і не перебувають на обліку як безробітні. У такому випадку їх дохід визначається на рівні двох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на кінець періоду, за який враховуються доходи для призначення субсидій [4, п. 12].

Результатом цього є штучно створена асиметрія у реалізації соціально-економічних прав: одній групі населення (непрацюючі працездатні) надається можливість реалізувати своє право на соціальну підтримку за рахунок нехтування правами на гідний рівень життя інших груп населення (офіційно працевлаштовані платники прямих податків). Здається, у цій ситуації має виникнути, по-перше, масова зацікавленість у зміні чинних правил та норм надання субсидій, по-друге, масова зацікавленість у зміні пропорцій суспільного розподілу. Адже ситуація, у якій доходи 42 % мешканців країни недостатні для оплати житлово-комунальних послуг, навряд чи може вважатися нормальною.

Проте ситуація ускладнюється наявністю масштабної тіньової економіки. Для її суб'єктів чинна система норм і правил соціального захисту робить раціональним типом поведінки або працю без реєстрації або офіційне працевлаштування з виплатою мінімальної зарплати та виплатою решти неофіційно. Це дозволяє не тільки приховати від оподаткування та сплати страхових внесків принаймні частину власних доходів, а й претендувати на більш значущі соціальні пільги та допомогу від держави. За таких умов економічно не вигідними стають норми, які забезпечують рівність у реалізації соціально-економічних прав.

Що ж стосується масової зацікавленості у зміні пропорцій суспільного розподілу, то вона, безумовно, існує. Адже основна причина надання субсидій – низький рівень доходів їх адресатів. Враховуючи занижений рівень соціальних стандартів, можна було б припустити наявність стійкої економічної мотивації у значній частині населення принаймні до справедливої оцінки вартості робочої сили. Однак спроби змінити чинний

економічний порядок не знаходять законодавчої підтримки через зрощування інтересів бізнесу та влади. Як зазначають О. О. Чуприна та О. А. Чуприна, "за умови того, що трудові ресурси країни недооцінені, і за рахунок заробітних плат їх неможливо повною мірою відтворити, державна допомога робітникам будь-якої форми, спрямована на відшкодування різниці між необхідною вартістю робочої сили та розміром заробітної плати, є допомогою саме власникам капіталу" [5, с. 142]. Таким чином для впливової групи населення раціональним типом поведінки стає підтримка системи права, неспроможної повернути господарських агентів до соціально орієнтованого ринкового порядку.

Усе викладене дозволяє дійти до невтішного висновку про те, що інституційний каркас вітчизняної економіки не тільки уможлиблює нерівність у реалізації соціально-економічних прав її суб'єктів, а і породжує у масових соціальних груп стійку економічну мотивацію до збереження чинного господарського порядку як джерела необґрунтованого отримання різноманітних економічних привілеїв.

Література: 1. Гриценко О. А. Верховенство права в контексті економічної теорії. *Економічна теорія та право*. 2015. № 3. С. 77–88. 2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 26.03.2018). 3. Про надання населенню субсидій у лютому 2018 р. *Експрес-випуск Державної служби статистики України*. 20.03.2018 № 104/0/05.5вн-18. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2018/03/39_xls.zip (дата звернення 26.03.2018). 4. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 р. № 848. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п> (дата звернення 26.03.2018). 5. Чуприна О. О., Чуприна О. А. Екзогенні чинники низького рівня оплати праці в Україні та його вплив на розвиток національної економіки. *Економічний простір*. 2016. № 111. С. 136–147.